

Buitinių patogumų pokyčiai Vilniaus pirklių namuose XIX a. antrojoje pusėje

AELITA AMBRULEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

El. paštas aelita@fan.lt

Straipsnyje (*) nagrinėjama Vilniaus pirklių – pasiturinčių miestiečių su mažiau ribotomis finansinėmis galimybėmis – buities organizavimo pokyčiai XIX a. antrojoje pusėje, susiję su naujų buitinių patogumų formų plitimu, būstų erdvės reorganizavimu.

Raktažodžiai: XIX a., pirkliai, Vilnius, buitiniai patogumai

IVADAS

Pažangesniuose Europos miestuose tvarkyti namų ūkį ir labiau rūpintis miestų sanitarine būkle pastūmėjo 1854 m. Londoną apėmusi choleros epidemija ir 1858 m. užgriuvęs „didysis tvaikas“ (*the great stink*). Šių įvykių virtinė ir Johno Snowo atradimas, paneigęs infekcinių ligų (choleros, tymų, maliarijos) plitimo oru teoriją (angl. – *miasmatic theory*) ir choleros plitimą susiejęs su geriamojo vandens užterštumu žalingomis bakterijomis, Europos šalių vyriausybės, miestų administracijai tapo akstinu tvarkyti miestų aplinką, gerinti sanitarinę būklę [63, 14–19; 58; 54; 68].

Rūpinimasis Europos miestų sanitarine būkle technologijų raidos laikotarpiu inspiravo ir buitinių patogumų pokyčius: keitėsi miestiečių gyvenimo sąlygos, buities organizavimas, vidinės erdvės išplanavimas. Vakarų Europos buržuazinės visuomenės tyrėjai butų struktūros pokyčius sieja su viešosios ir privačios erdvės atskyrimu ir specializuotų kambarių (svetainės, miegamojo, valgomojo, kabineto ir kt.) paplitimu iš esmės visų socialių grupių būstuose [53–57; 64].

Buities pokyčiai, komunalinių atliekų tvarkymas, vandentiekio ir nuotakyno sistemų renovacija, naujų buitinių patogumų formų atsiradimas Vilniuje, kaip ir daugelyje XIX a. Europos miestų, siejamas su XIX a. viduriu. Šių procesų raidą Rusijos imperijos miestuose (ir Vilniuje) analizavę mokslininkai atkreipė dėmesį, kad modernūs patogumai pirmiausia buvo įrenginėjami naujai statytuose nuomojamuose namuose (*доходные дома*), skirtuose

(*) Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos remiamą mokslininkų grupės iniciatyva parengtą projektą „Vilniaus pirkliai XIX amžiuje: teisinė situacija, veikla, socialinė tapatybė“. Sutarties Nr. MIP-070/2014.

vidurinei klasei. Šie namai išsiskyrė ne tik moderniais buitinais patogumais, bet ir būsto erdvės išplanavimu [59–61; 66; 67].

Vilniuje nuomojamų namų statyba išplito XIX a. 9-ajame dešimtmetyje, tačiau buitinių patogumų pokyčių pasiturinčių miestiečių būstuose būta jau 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Pasiturintys miestiečiai buvo skirtingų socialinių grupių atstovai. Viena jų – pirkliai, verslo elitas – XIX a. pabaigoje statėsi daug naujų namų, renovavo senus. Tai paskatino tirti pasiturinčių pirklių su mažiau ribotomis finansinėmis galimybėmis buitines sąlygas. Pasirinktas objektas padėjo apžvelgti naujų buitinių patogumų formų plitimą Vilniaus gyventojų butyje, stebėti, kaip greitai jos buvo perimtos.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti Vilniaus pirklių buitines pokyčius XIX a. antrojoje pusėje. Šiam tikslui pasiekti keliami papildomi uždaviniai: 1) nustatyti buitinių patogumų pokyčius Vilniuje ir 2) išsiaiškinti, kokios naujų patogumų formos buvo diegtos pirklių namuose.

1870 ir 1892 m. „Rusijos miestų nuostatai“ (*Городовое положение*) miesto dūmai pavedė prižiūrėti ir tvirtinti nuosavų pastatų statybos, renovacijos ir rekonstrukcijos darbus, kurie galėjo būti atlikti gavus Statybos komisijos leidimą ir prižiūrint miesto architektui. Ši namų savininkams nepatogi biurokratinė tvarka nūdienos tyrėjams paliko galingą dokumentų masę.

Dokumentai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyvo Vilniaus miesto valdybos fonde (Vilniaus statybos skyrius, f. 938, ap. 4). Tai – gyvenamųjų namų savininkų numatytų renovacijos / statybos darbų prašymai, namų rekonstrukcijų brėžiniai, pastatų planai, namų savininkų, kuriems buvo leista atlikti pastatų renovacijos darbus, sąrašai, nekilnojamojo turto vertinimo komisijos sudaryti pastatų vidaus aprašymai, miesto ūkio sanitarijos komisijos ataskaitos, dūmos posėdžių protokolai ir kita.

Šie dokumentai leido pasekti Vilniaus gyventojų buitines pokyčius, analizuoti Vilniaus pirklių gyvenimo sąlygas, jų būstų išplanavimą, numatyti, kokios erdvės galėjo būti įrengtos jų namuose, nustatyti, kokie ir kuriais metais įrengti modernūs buitiniai patogumai (vandentiekis, nuotakynas, klozetai, vonios). Šiuos duomenis papildė XIX a. periodinėje spaudoje aptikti būstų nuomos skelbimai, padėję susidaryti bendresnę buitinių patogumų pokyčių vaizdą mieste, analizuoti įvairių socialinių sluoksnių gyvenimo ir buitines sąlygas, stebėti, kaip buvo organizuojama pirklių butis.

BUITIES ORGANIZAVIMO POKYČIAI

XIX a. antrojoje pusėje pastebimai keitėsi Vilniaus vaizdas, jo užstatymas, formavosi nauji kvartalai, mažėjo didelių, prabangių baroko stiliaus rūmų, rezidencijų poreikis, augo nuomojamų namų (*доходные дома*) paklausa. Pasiturintys miestiečiai, vidurinė klasė, kylanti miesto buržuazija statėsi arba nuomojamus namus, arba mažesnes rezidencijas. Didelių rezidencijų poreikio mažėjimą architektūros istorikė Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė sieja su vietinių didelių politinės galios smukimu, finansinių galimybių mažėjimu ir smarkiai pasikeitusiu rezidencijų fundatorių sluoksniu. Autorė pažymi, kad daugelį naujų rezidencijų statėsi krikščioniškų konfesijų gyventojai, o pirkliai žydai statė daugiau didesnių namų su įvairaus dydžio butais [61, 93, 137].

Pažymėtina, kad pirkliai rinkosi namus atsižvelgdami ir į verslo specifiką: prekybai, komercijai, bankų kontoroms ir kitoms įmonėms steigti labiau tiko triukšmingos, su dideliais žmonių srautais centrinės miesto gatvės. Todėl XIX a. pirmojoje pusėje pirkliams buvo svarbu įsigyti namą miesto centre. Be to, gyvenimas miesto centre, o dargi buvusioje didiko rezidencijoje, žymėjo pirklio materialią padėtį, verslo sėkmę, kėlė statusą.

Duomenys rodo, kad XIX a. pirmojoje pusėje beveik visi pirkliai krikščionys patalpas verslui nuomojosi miesto centre. Tiesa, 1862 m. iš 36 pirklių krikščionių nuosavus namus miesto centre turėjo tik keturi pirkliai: Fiorentiniai (194, 195 posesijų namai, neišliko) ir Genrichas Šmitas (197 posesijos namas) – Didžiosios gatvės ir Švarco skersgatvio kampiniai namai; Poznanskai – Vokiečių gatvėje (296 posesijos namas – buvęs dabartinio Šiuolaikinio meno centro pastato vietoje), Vincenta Zavadzka – Bernardinų skg. (149 posesijos namas). Kampinį Didžiosios ir Stiklių g. namą (greičiausiai Didžioji g. 17/1) iki 9-ojo dešimtmečio vidurio įsigijo Petras Gruževskis, iki tol patalpas prekybai nuomojęs Didžiojoje g., 201 posesijos name (dab. – Didžioji g. 11) [1, 57v–59; 12, 20v–21; 11, 7v].

Žydams iki 1861 m. įstatymo buvo draudžiama gyventi ir prekiauti centrinėse miesto gatvėse (Aušros vartų, Didžiojoje, Pilies, Trakų, Dominikonų, Šv. Jonų), išskyrus Vokiečių gatvę, tad jie apgyvendino šalutines miesto centro gatves, o Vokiečių gatvė tapo pirklių žydų traukos centru.

XIX a. pirmojoje pusėje pirkliai žydai įsigijo 13 iš 32 buvusių gatvėje namų. Tačiau ir Didžiojoje gatvėje iki 1861 m., matyt, labiausiai nebijantys rizikuoti pirkliai žydai turėjo kelis namus: 1825–1857 m. kampinis Latako ir Didžiosios gatvių namas (103 posesija) buvo Joselio Jogicheso nuosavybė [52, 105–106, 128], nuo 1828 m. kampinio Vokiečių ir Didžiosios gatvių namo savininkas buvo pirklys Zelmanas Prenskis [52, 85–86, 94, 108], 1830 m. kampinio Pilies ir Barboros Radvilaitės gatvių namo (154 posesija) savininku nurodytas pirklys Morduchas Kliačko [52, 117], o Pilies gatvės 109 posesijos namo savininku 1852 m. – pirklys Aizikas Mackevičius [52, 145], 1853–1854 m. – Chaimas Gurvičius [52, 99]. Tarp 1854 ir 1857 m. kampinį Dominikonų ir Vokiečių gatvių namą (411 posesija) įsigijo Tauba ir Aronas Lebsonai, įkurdinę viešbutį „Europa“ [52, 134]; panašiu metu kampinį Savičiaus ir Didžiosios gatvių namą įsigijęs persikrikštijusio pirmosios gildijos pirklio Saliamono Geimano sūnus Aleksandras jame įkurdino banko kontorą [52, 86–87].

XIX a. 8–9-uoju dešimtmečiais situacija keitėsi ir pagrindinės miesto arterijos (Aušros vartų, Didžioji, Pilies ir Trakų, Dominikonų, Šv. Jonų bei Vokiečių gatvės) virto komerciniu ir administraciniu centru. Čia nemažai namų įsigijo pirkliai, daugelio namų patalpos buvo nuomojamos komercijai. Senoji miesto teritorijos dalis išlaikė komercinio ir administracinio centro vaidmenį ir XIX a. pabaigoje, tačiau plečiantis miestui, tiesiant naujas plačias gatves keitėsi rajonų prestižas.

Apie 9-ojo dešimtmečio pabaigą formavosi modernūs su komfortabiliais namais miesto rajonai: „Geriausia, nelabai tankiai apgyvendinta miesto dalimi, kurioje gyveno pasiturintys žmonės, buvo laikoma šiaurės-vakarinė miesto dalis (Gedimino pr., dalis Vilniaus g. ir Antakalnis), kurioje kiekvienais metais statomi nauji namai, vienas už kitą patrauklesni butų apdaila ir patogumais, vis labiau priminė sostinės butus su koridorių sistema, vaterklozetais, privažiavimu iš gatvės ir pan.“ [49, 116].

Šiuolaikinė istoriografija pažymi, kad XIX a. antrojoje pusėje Vilnius smarkiai plėtėsi į plotį: išaugo keli priemiesčiai, kuriuose iki to laiko buvo miesto gyventojų daržai arba mediniai nameliai. Vakarinė miesto dalis pradėjo augti XIX a. viduryje (Gedimino pr., Lukiškių, Žvėryno priemiesčiai). Pietvakarinėje miesto dalyje (Vingrių skg., Pylimo, Raugyklos, Naugarduko ir kitos gatvės iki Smolensko gatvės), kuri gavo Naujamiesčio (*Новый город*) vardą, XIX a. pabaigoje išaugo labai daug naujų kvartalų, gatvių. Išsiplėtė pietinė miesto dalis ties geležinkeliu, o už jo išaugo Naujojo Pasaulio (*Новый Свет*) priemiestis [59, 290–291].

XIX a. pabaigoje pirkkliai „senojo“ miesto dalies neapleido, tačiau kėlėsi ir į naujai plečiamus modernius Vilniaus rajonus: Naujamiestį, Gedimino pr., Vilniaus, Sodų, Gėlių, Pylimo, J. Basanavičiaus ir kitas naujai formuojamas ar pertvarkomas gatves.

Komerčinio centro pasiskirstymą į „senąjį“ ir „naująjį“ pailiustruoja vieno įtakingiausių ir turtingiausių Vilniaus pirklių, bankininko, miesto tarybos nario, šokolado fabriko „Viktorija“ steigėjo, kelių namų Vilniuje savininko Izraelio Bunimovičiaus raštas, 1901 m. pateiktas Vilniaus miesto valdybos įvertinimo komisijai. Prašydamas perskaičiuoti nepelnytai didelį būsto mokestį I. Bunimovičius rašė: „<...> daugelis prekybininkų perkėlė verslą į Didžiąją gatvę, į Šv. Jurgio prospektą ir kitas naujai atidarytas gatves, o Vokiečių gatvės namuose lieka neišnuomotų patalpų. Mano name šiuo metu irgi yra kelios neužimtos patalpos“ [31, 19–9v].

Pirklių siekius užimti reprezentatyvius, patogius gyvenimui ir verslui naujai formuojamus rajonus sąlygojo ir galimybė tuščiuose sklypuose statyti didelius modernius nuomojamus namus. Jų statyba Rusijos imperijoje išplito XIX a. antrojoje pusėje. Vilniuje nuomojamų namų statybos bumai prasidėjo apie XIX a. 9-ojo dešimtmečio vidurį, bet dauguma jų pastatyta dviem paskutiniais dešimtmečiais, ypač sparčiai statyta 1896–1901 metais [61, 146].

Remdamasis 1875 m. surašymo statistika, nežinomas autorius pateikė štai tokius duomenis: 1875 m. Vilniuje buvo 12 787 butų su 27 500 kambariais. Viename name vidutiniškai gyveno 50 gyventojų, t. y. butai buvo apgyvendinti tankiau nei Maskvoje, Londone, Karaliaučiuje, Odesoje. Vidutiniškai viename bute gyveno septyni žmonės. 1875 m. vieno kambario butų buvo 47 proc., dviejų kambarių – 25 proc. (palyginimui: Sankt Peterburge – atitinkamai 19 ir 17 proc.) [50, 15].

1913 m. duomenimis, Vilniuje buvo 35 742 butai: vieno ir dviejų kambarių – 25 529 (71,4 proc.), trijų–penkių – 8 897 (24,9 proc.), šešių ir daugiau – 1 316 (3,7 proc.). Laikraščio *Przegląd Wileński* korespondentas 1913 m. daro išvadą, kad „Vilnius buvo mažų būstų miestas, apgyvendintas neturtingų žmonių“ [48, 3].

Vadovaujantis Rusijos dailėtyros daktaro, Rusijos imperijos architektūros istorijos specialisto A. Punino atliktu XIX a. vidurio Sankt Peterburgo architektūros tyrimu, galima teigti, kad Rusijos imperijos miestų raidai būdingi pagrindiniai architektūros principai buvo taikomi ir Vilniui: „korpuse nuo gatvės paprastai būdavo įrenginėjami dideli, daug kambarių turintys butai, skirti pasiturintiems gyventojams; neretai vieną geriausių butų užimdavo namo savininko šeima. Dideli butai dažniausiai turėdavo du įėjimus – paradinį iš gatvės ir papildomą (*черный*), išeinantį į kiemą. Komfortabiliai įrengtuose namuose paradinės laiptinės būdavo šildomos. Papildomos laiptinės pritaikytos malkoms atnešti, jomis naudodavosi tarnai ir aptarnaujantysis personalas. Šalia išėjimo į papildomą laiptinę būdavo virtuvės, tarnų kambariai, tualetai. Taigi dvi laiptinės dalijo butus į ponų ir ūkinę zonas. Pažymėtina, kad didesniuose butuose ponų zona dar dalijama į paradinius kambarius, kur vykdavo svečių priėmimai, ir į privačias patalpas. Kiemo fligeliai turėdavo vieną laiptinę. Čia telkėsi nedideli ir pigūs butai. Virtuvė, sanitarinis mazgas, sandėliukas tokiuose butuose būdavo šalia įėjimo“ [67].

Tuos pačius universalius būstų išplanavimo principus XIX a. pabaigoje pažymi ir Lietuvos architektūros istorikė N. Lukšionytė-Tolvaišienė: „Vidutinio didumo Vilniaus butuose kambariai nebeturėjo paradinio pobūdžio, jie izoliuoti ir sujungti koridoriais, o virtuvės, podėliai, sanitariniai mazgai sugrupuoti prie pagalbinių laiptų – per juos išinama į kiemą, kuriame stovėdavo „službos“ su ratine, sargo butu ir kiti ūkiniai pastatai

(malkinė, sandėliai, lauko išvietė)“ [61, 147]. *Lietuvos architektūros istorijoje* rašoma, kad „XIX a. butų suplanavimas pradžioje perėmė tradicinę rezidencinių rūmų struktūrą. Buvo daromi erdvūs vestibuliai, paradiniai kambariai įjungti į anfiladas. Palaipsniui buto schema paprastėjo: apsiribota mažu prieančiu, izoliuotus kambarius pradėta jungti koridoriais <...> į gatvę paprastai orientuota svetainė, valgomasis, kabinetas, į kiemą – miegamieji, virtuvės, sanitariniai mazgai. Buitinės patalpos būdavo grupuojamos prie šalutinių laiptų – jais būdavo nusileidžiama į kiemą, kuriame stovėjo malkinės ir pagalbiniai trobesiai (*служба*)“ [60, 131].

Koks pagal XIX a. pabaigos – XX a. pradžios terminiją būstas buvo prabangus, su *visais* arba *naujais patogumais*? Atsakymą randame 1899 ir 1904 m. būsto Vilniaus ir Islandijos gatvių kampiniame name nuomos skelbimuose. 1899 m. rašyta: „nuomojami *ponų* butai (*барская квартира*) su visais patogumais, voniomis, klozetais, dujiniu apšvietimu, sandėliais, karietinėmis (*каретными сараями*), ledaine ir rūšiais, kaina [metams] nuo 300 iki 1 300 rublių“ [35, 4]. 1904 m. kiek pakoreguotas skelbimas praneša: „nuomojamas aštuonių–devynių kambarių *ponų* butas trečiajame aukšte su langais ir balkonu į dvi puses, vandentiekiu, vonia, klozetu ir dujiniu apšvietimu, nuomos kaina metams – 1 100–1 200 rublių“ [44, 4].

Kitas skelbimuose akcentuotas būsto privalumas – jo aukštas. Butai antrajame (tur būt ir trečiajame) aukšte buvo brangesni nei pirmajame ar paskutiniajame (dažniausiai ketvirtajame) aukštuose: Totorių ir Odminių gatvių kampiniame K. Geco name keturių kambarių buto antrajame aukšte nuomos kaina siekė 320 rb per metus, keturių kambarių ketvirtajame aukšte – 180 rb, trijų kambarių pirmajame aukšte – 150 rublių [44, 4]. Greičiausiai aukšto kainą lėmė ne vien būsto plotis. Saugumas ir patogumas irgi buvo svarbūs būsto vertinimo kriterijai. Pirmojo aukšto gyventojai buvo mažiau apsaugoti nuo vagių, chuliganų išdaigų, o paskutiniojo turėjo dėti daugiau pastangų pakilti į aukštą, atsinešti malkų arba anglies, išnešti buitines atliekas, šlaką ir pan.

Taigi susipažinę su XIX a. antrosios pusės gyvenamojo fondo specifika Vilniuje, paanalizuokime, kiek ir kokias komunalines naujoves įrengė pirkliai, kokio dydžio butus rinkosi gyventi, kiek buvo imlūs naujovėms.

PIRKLIŲ BŪSTŲ STRUKTŪRA IR NAUJŲ BUITINIŲ PATOGUMŲ FORMŲ PLĖTRA

Šiam tyrimui atlikti pirmiausia teko lokalizuoti pirklių gyvenamąją vietą – nustatyti namą ir butą. Paprastai šaltiniai leido nustatyti daugiausia namo(-ų) adresą(-us). Butą nustatyti gana sudėtinga. Pavyzdžiui, antrosios gildijos pirklys Karlas Akenas, paskirtas Imperatoriškojo Vokietijos konsulato Šiaurės vakarų krašte Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijoms agentu, nuo 1889 m. buvo įkurdinęs parduotuvę Vokiečių gatvėje, 372 posesijos name [17, 129v–130]. 1901 m. vieno kambario butą šio namo antrajame aukšte nuomojo Vilhelmas Akenas [29, 20v], o Karlas Akenas 1903 m. gyveno J. Basanavičiaus g.14 name (pagal tuometinę numeraciją) [47, 25]. Tačiau kur pirklys gyveno iki tol, kuriais metais apsigyveno nurodytu adresu ir kaip ilgai ten gyveno, – neaišku.

Pirklio Leibos Zalkindo atveju galima kalbėti apie keturis jam priklausiusius namus (13, 271, 272 ir 273 posesijos). Žinant, kad 271, 272 ir 273 posesijos namai (dab. – Didžioji g. 33) turėjo komercinę paskirtį, galima spėti, jog pirklys su šeima gyveno kampiniame Aušros vartų ir Etmonių gatvių 13 posesijos name. Tačiau keturių aukštų name buvo daugiau nei vienas butas [52, 3v–4], ir Leiba Zalkindas galėjo gyventi bet kuriame iš jų.

Taigi, net žinant pirklio gyvenamąjį namą, ne visuomet galima nustatyti butą, o pirklio Mejerio Gordono atveju (M. Gordonas turėjo mažiausiai tris namus) gana sudėtinga išsiaiškinti net namą, kuriame pirklys gyveno.

Žinoma, kad M. Gordonui priklausė du namai Subačiaus gatvėje: 1862–1888 m. – 26 posesijos namas (Subačiaus g. 9), 1864–1876 m. – 1979 posesijos namas ir 1883–1939 m. – 384 posesijos namas Vokiečių gatvėje (buvęs antras namas nuo Didžiosios ir Vokiečių g. kampo). Vilniaus miesto 1864 m. sudarytoje rodyklėje nurodyti pirkliui priklausę du namai Subačiaus gatvėje – Nr. 3 ir 8 [51, 63], 1875 ir 1876 m. vertinimo komisijos aprašyti tie patys M. Gordono namai [3, 16; 4, 26], o 26 posesijos namo 1888 m. rekonstrukcijos brėžinyje savininkais vis dar nurodyti Mejeris ir Dina Gordonai [16, 3].

Istoriografijoje minima, kad šis namas M. Gordono nuosavybe buvo nuo 1862 m. iki amžiaus pabaigos: 1868 m. name pirklys įkūrė sinagogą, o XIX a. pabaigoje – ir Pagrindinę dvasinę maldos valdybą [65, 482]. Taip pat nustatyta, kad tarp 1875 ir 1883 m. M. Gordonas įsigijo 384 posesijos namą Vokiečių gatvėje [9], kuriame net nuo 1825 m. Gordonų šeima nuomojo patalpas audinių parduotuvei [52, 96]. Šis namas Gordonams priklausė iki 1939 metų [21, 79; 23, 31v–32; 27, 4v–5; 30, 8; 65, 112]. Klausimas – kuriam iš namų galėjo gyventi pirklys?

Žinant, kad namų savininkai, juolab aukštesnį socialinį statusą pasiekę pirkliai, rinkosi geriausius butus name, ir prisiminus, kad pagal XIX a. tradiciją prestižiniais gyventi laikyti antras ir trečias aukštai, paanalizuokime abiejų M. Gordono namų antrųjų aukštų aprašymus: abu namai Subačiaus gatvėje buvo dviejų aukštų, abu panašaus ploto (26 posesijos namo antrajame aukšte buvo 12 kambarių, 21 durys ir 29 langai, 13 krosnių, trys virtuvės ir trys virtuvinės krosnys [3, 16]; 1979 posesijos namo antrajame aukšte buvo 15 kambarių, 28 durys ir 26 langai, aštuonios krosnys, dvi virtuvės ir dvi virtuvinės krosnys [4, 26]).

Virtuvės patalpų ir virtuvinių krosnių skaičius leidžia daryti prielaidą, kad 26 posesijos namo antrajame aukšte buvo trys butai (tai rodo ir trys priemenės). 1979 posesijos namo antrajame aukšte dvi virtuvės ir dvi virtuvinės krosnys leidžia teigti, kad čia greičiausiai buvo įrengti du dideli butai (galbūt septynių ir aštuonių arba šešių ir devynių kambarių), o keturios priemenės rodo du galimus (paradinį ir juodąjį) kiekvieno buto įėjimus. Be to, parketu iškloti keturi kambariai vis dėlto gali būti ženklas, kad sėkmingai plėtodamas verslą ir 1875 m. pakilęs į pirmąją gildiją [15, 548o6] pirklys greičiausiai rinkosi puošnesnį, komfortiškesnį būstą.

„Praverti“ kito M. Gordono buto duris padeda 1901 m. Vokiečių gatvės turto vertinimo komisijos žiniaraštis, kuriame labai išsamiai aprašyta kiekvieno namo patalpų nuomos paskirtis, kiekviename aukšte išsidėsčiusių butų kambarių skaičius, kuriame aukšte, kelių kambarių bute gyveno namo savininkas ir nuomininkai. Taip sužinome, kad 1901 m. Mejeris Gordonas gyveno 384 posesijos namo antrajame aukšte keturių kambarių bute, o vienas iš jo sūnų Nochimas gyveno gretimame šešių kambarių bute [30, 9v].

XX a. pradžios pasiturinčio miestiečio, žinomo ir gerbiamo mieste visuomeninio veikėjo, labdaros fondų rėmėjo, pirmosios gildijos pirklio gyvenamąją erdvę galime rekonstruoti pasitelkę šiuolaikinius tyrimus. Daugelis autorių pripažįsta, kad butų erdvę pradėta planuoti taip, kad atsirastų vietos specializuotiems kambariams. Jų skirtingos funkcijos (svetainė, miegamasis, valgomasis, kabinetas, virtuvė, vaikų, tarnų, pasilinksminimų kambariai ir kita) rodo esminius pokyčius vidurinės klasės gyvenime – poreikį turėti atskiras erdves, t. y. šeimos narių ir tarnų viešą ir privačią erdves [53, 21; 55, 120–133; 56, 127–131; 57, 57; 64, 127–129].

Vadovaujantis šiais tyrimais galima teigti, kad svetainė (kitaip – paradinis kambarys, salonas, priimamasis) atliko ne tik priimamojo, salono funkciją. Ji tapdavo savotiška „užkarda“, trukdanti ne šeimos nariui patekti į privačias šeimos narių erdves. Neretai paradinis kambarys su parketu, puošniu interjeru, išstatytais porceliano indais, iškabintais veidrodžiais slėpė labai kuklią namo savininko buitį. Toliau pagal svarbą rikiavosi miegamasis, kabinetas, virtuvė, kuri galėjo būti sujungta su tarnų kambariu, neretai čia miegodavo ir vaikai, vaikų kambarys ir valgomasis, pagal galimybę ar poreikį – „moteriškasis“ kambarys, pasilinksminimų kambarys ir kita.

Pagal gyvenimo ir veiklos būdą pirkliais buvo privalu turėti kabinetą ir svetainę. Kabinete šeimos galva netrukdomas galėjo apsvarstyti biznio reikalus, suvesti įmonės balansą, organizuoti privatų susitikimą su verslo partneriais, o svetainėje – priimti svarbius, „reikalingus“ žmones, verslo partnerius, rengti kviestinius pietus, iškilmingas vakarienes, pobūvius.

Tikėtina, kad 1901 m. aštuntąjį dešimtmetį perkopęs Mejeris Gordonas gyveno su žmona ir veikiausiai turėjo tarnaitę. Jo keturių kambarių bute turbūt buvo įrengta svetainė, kabinetas, miegamasis ir virtuvė. Į šeštąjį dešimtmetį įžengusio pirklio sūnaus Nochimo šešių kambarių bute galėjo būti numatytos papildomos erdvės (valgomasis ir tarnų kambarys). Aišku, turėdamas, pavyzdžiui, 1897–1898 m. per 10 000 rb metinio pelno [26, 45v–46; 27, 37v–38], M. Gordonas galėjo apsigyventi ir didesnio ploto bute, bet mums nėra žinomi motyvai, paskatinę pirklių rinktis butą su mažesniu kambarių skaičiumi.

Paanalizuokime ir kitų Vokiečių gatvėje gyvenusių pirklių užimamų būstų kambarių skaičių. 1901 m. turto vertinimo komisijos žiniaraščio duomenimis, komercinę paskirtį pelniusioje Vokiečių gatvėje, kur kiekviename name buvo nuo kelių iki kelių dešimčių komercinės paskirties įmonių, nuosavus namus turėjo jau 18 pirklių, bet gyveno tik trys namų savininkų šeimos: minėti pirkliai Gordonai gyveno nuosavo namo (384 posesija) antrajame aukšte keturių ir šešių kambarių butuose [30, 9v], Šlioma Nemzeris – nuosavame trijų kambarių bute *eksdivizinio* namo (379 posesija) ketvirtajame aukšte [30, 60], pirkliai Smolenskiai gyveno nuosavo namo (313 posesija) antrajame aukšte, keturių kambarių bute [29, 44v].

Dar keturi pirkliai nuomojo ir komercinės paskirties patalpas, ir butus: 378 posesijos name Vulfas Joselsonas pirmajame aukšte nuomojo tris kambarius parduotuvei (nuomos kaina siekė 500 rb per metus) ir antrajame aukšte – keturių kambarių butą (nuoma – 300 rb per metus) [30, 71v–72]; pirklys Psachijus Zilberštrumas 311 posesijos name nuomojo dviejų kambarių patalpas parduotuvei antrajame aukšte ir trijų kambarių butą trečiajame aukšte (650 rb per metus) [29, 48v]; pirkliai Olkinai pusrūsyje už 1875 rb per metus nuomojo devynių kambarių patalpas 374 posesijos name, kuriose buvo įrengta parduotuvė, sandėlis ir butas, o trečiajame to paties namo aukšte nuomojo penkių kambarių butą už 425 rb per metus [29, 12v]; pirklio Karlo Akeno giminaitis Vilhelmas Akenas nuomojo vieno kambario butą 374 posesijos name antrajame aukšte (70 rb per metus) [29, 20v]. O štai pirklių brolių Ševelio, Chaimo ir Pereco Cholemų 1898 m. Vytenio gatvėje suprojektuotame trijų aukštų name su pusrūsiu numatyti aštuoni standartizuoti šešių kambarių butai po du kiekviename aukšte su priemene, virtuve, vonia, tualetu ir dviem įėjimais (paradiniu ir papildomu) leidžia teigti, kad broliai gyveno šešių kambarių moderniai įrengtuose ir modernaus išplanavimo (butų plane akivaizdžiai matyti atskirtos vonių ir ūkinė erdvės, izoliuoti kambariai) butuose [28, 3].

Šie atvejai rodo, kad tarp pirklių populiariausi buvo keturių–šešių kambarių butai. Turimais duomenimis, Vilniuje, kaip jau minėta, vyravo vieno–dviejų kambarių nebrangūs butai, o trijų–penkių kambarių vidurinei klasei skirti butai sudarė tik ketvirtadalį gyvenamojo fondo butų, šešių ir daugiau kambarių butų buvo vos keturi procentai [48, 3].

Jau minėtas M. Gordonas, 1898 m. turėjęs per 10 000 rb pelno, rinkosi keturių kambarių butą, P. Zilberštrumas, kurio metinis pelnas 1897 m. padidėjo iki 15 000 rb [26, 57v–58; 27, 54v–55], rinkosi trijų kambarių butą, o bene tris kartus mažesnę pelną turintys pirkliai Olkinai (1898 m. pelnas siekė 3 600 rb [27, 95v–96]) rinkosi penkių kambarių butą – galbūt todėl, kad ši šeima buvo labai didelė.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad ne visada galima susieti pirklių pajamas su pasirinktą buto plotu. Tačiau ir nuneigti negalima, kad pirklių pajamos neturėjo įtakos buto dydžio pasirinkimui. Vilniuje buvo labai turtingų pirklių, kurie statėsi ir šeimos rezidencijas.

Turbūt vieną stambiausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rezidencijų (dab. – Kultūros ministerijos pastatas J. Basanavičiaus g. 5) 1900 m. buvo pasistatydinęs I. Bunimovičius. Jam priklausė dar trys namai dabartiniame J. Basanavičiaus gatvės 19 sklype [61, 162] ir du namai Vokiečių gatvėje (382 posesija (buvęs Vokiečių ir Mėsinų g. kampinis namas) ir 296 posesijos namas), kurių pirmi aukštai buvo nuomojami komercinėms įmonėms, o viršutiniai – butams [22, 4v–5; 23, 27, 35; 24, 45v, 48v; 30, 17–38].

I. Bunimovičiaus dukros prisiminimuose rašyta, kad iš prigimties turėjęs rafinuotą skonį pirklys atitinkamai įrengė savo rezidenciją, kurioje buvo rengiami kviestiniai vakarai [62]. N. Lukšionytė-Tolvaišienė nurodė, kad „vientisa fasado kompozicija ir erdviomis prabangiai dekoruotomis patalpomis išsiskiria „Viktorijos“ fabriko savininko Bunimovičiaus fasadas“ [61, 153].

Rezidencija turėjo nuosavą įvažiavimą, čia buvo vyno rūsys, prabangus kabinetas, apkalta ąžuolinėmis plokštėmis [62]. Tikėtina, kad didžiulė rezidencijos svetainė (kurioje buvo rengiami kviestiniai vakarai [62]), kaip ir „Viktorijos“ parduotuvės (Gedimino pr. 2) interjeras, „buvo labai profesionaliai sukurtas, sekant šiaurietišku nacionaliniu romantišku modernu: prekystaliai, spintos, krosnys, židiny su laikrodžiu ir kita smulkesnė įranga pasižymi stiliaus vientisumu“ [61, 71].

Pirklio kabinetas galėjo būti neobaroko stiliaus. Puošnių lipdinių dekoras derėjo prie ąžuolinėmis plokštėmis apkaltų sienų, o, tikėtina, pirklio įsigytas ąžuolinis rašomasis stalas su rakinamais stalčiais, apmuštas žalia gelumbe, galėjo įpareigoti įsigyti „Decadence stiliaus užsieninę lempą“ [40, 4; 45, 4] ir kitus rašomųjų reikmenų atributus (bronzinį prespąjė, raudonmedžio korpuso rašalinę ir Abelio Kapstromo parduotuvėje įgytą „tikrą amerikietišką spausdinimo mašinėlę ‘Densmor’“ [37, 4]). Persiškas kilimas, odinė sofa su veidrodžiu virš atlošo, rakinamas sekreteras, kavos stalelis, knygų spintos, įrėmintos nuotraukos, keletas bronzinių (galbūt porceliano) statulėlių ant židinio taip pat galėjo puošti I. Bunimovičiaus kabineto interjerą.

Ilgainiui turtai pirkliams tapo priemone iškilti visuomenėje, investicija, teikiančia galimybę siekti išsilavinimo ir pakilti iki aukštuomenės ne tik materialiaja padėtimi, bet ir manieromis, tradicijomis, apranga. Nors materialinio turto ir socialinio statuso siekių motyvuojama pirklija ne visada sėkmingai perimdavo aukštuomenės gyvenimo būdą, turtai leido šiam sluoksniui atrodyti ne prasčiau, neretai – prabangiau už bajorus.

Lenktyniaudama su miesto aristokratija pirklija turėjo perimti ir palaikyti jos papročius. Tačiau pirkliai ne tik perimdavo pastarosios gyvenimo manierą, bet ir kūrė savitą, adaptuotą jų poreikiams ir skoniui, stilių. Nuolat „ieškodami“ naujų prekių ar paslaugų,

užtikrinančių verslo sėkmę, pirkkliai turėjo sekti naujausius Vakarų industrijos atradimus, stebėti mados tendencijų pokyčius rinkoje.

Kiek pirkkliai sekė vakarietiško pasaulio naujoves, kiek buvo pažinę paskutines mados tendencijas, vadinasi – kiek buvo imlūs naujovėms, galima matyti analizuojant Vilniaus pirklių parduotuvių asortimentą pagal reklaminius skelbimus spaudoje. Skelbimai rodo, kad į Vilnių pirkkliai pargabendavo madingų vakarietišku prekių, naujų, vietos rinkoje nežinomų gaminių. Jie siūlė klientams „prestižines“ prekes, formuodami tam tikras mados tendencijas ir gyventojų skonį, tačiau ir patys galėjo tapti prestižo – pagrindinio socialinės mitologijos vertinimo [69, 17] – „aukomiš“.

Tikėtina, kad, prekiaudamas „nauju būdu dažytu“ linoleumu, kurio dėka raštas neišsitrindavęs ilgą laiką, ir „naujausių raštų“ tapetais, kilimais, takeliais [37, 4], Karlas Akenas visa tai naudojo ir savo namų interjerui, o Petras Gruževskis galėjo dekoruoti sienas jo paties prekiautais „plaunamais tapetais iš JAV“ [38, 4].

Taip pat tikėtina, kad pirkkliai Broido, prekiaavę rusiškais ir prancūziškais tapetais, vandens vamzdžiais ir klozetų reikmenimis, ąžuoliniu parketu, bordiūrais, bagetais, rozetėmis ir tuo metu labai populiariais japoniškais menkniekiais [36, 4; 39, 4; 42, 4; 46, 4], savo buto grindis išklėjo ąžuoliniu parketu, sienas dekoravo veikiausiai prancūziškais (labiau prestižiniais) tapetais, lubas – atvežtais gipso lipdiniais, o etažerėje galėjo būti išstatyta japoniškų menkniekių kolekcija. Ir jau tikrai klozetais ir vamzdžiais prekiaavę pirkkliai namuose turėjo įrengtą klozetą ir vandentiekį.

Brolių Cholemų namo statybai greičiausiai buvo naudotos jų pačių prekiaujamos geležinės sijos, bėgiai, stogui dengti – skardos lapai „Sibiro ir užsienio fabriku“, vandentiekui ir nuotakynui įrengti – geležiniai ir ketaus vamzdžiai ir kita [41, 4]. Ir, aišku, įsirengę modernius sanitarinius mazgus kiekviename savo namo bute, broliai Cholemai užsakė populiarius angliškus porceliano klozetus „Tornado“, „Unitas“ arba „Valiant“ [66, 54–55] ir porcelianines vonias [43, 4].

Analizuojant Vilniaus pirkkliams priklausančių pastatų vidinę struktūrą galima matyti, kad aptiktų namų aprašymuose langai buvo įstiklinti plonais pigesniais stiklais (*пoлyбeльe cтeклa*), rėmai dažyti balta spalva, grindys paprastai medinės, rečiau – dalis kambarių klotą parketu, lubos – taip pat iš lentų, retais atvejais – tinkuotos (*дepeвянныe oштyкaтypeны*) [2, 4, 16; 5, 13; 6, 13]. Visi namai turėjo anais laikais įprastą krosnių šildymą, virtuvines krosnis, kai kurių namų rūsiuose įrengtos ledainės, kai kurie savininkai kiemuose turėjo įsirengę privačius vandens šulinius, o Parčevskio namo sklype (Jogailos g. 9 ir 11) pastatyta arklidė-ratinė, skalbykla ir bokštas, kuriame įrengtas vandens siurblys. Kadangi sklypo nesiekė senasis miesto vandentiekis, savininkas namus aprūpino vandeniu iš artozinio šulinio [61, 152].

Tačiau tualetą su įrengta „vaterklozetų“ sistema, vandentiekį, nuotakyną namo viduje buvo įsirengę ne visi pirkkliai ir ne visuose namuose. Turbūt ir XX a. pradžioje buitiniai patogumai neretai būdavo už buto, net – namo ribų.

Vonios kambariai interjerų planuose dažniau žymėti XIX a. pabaigoje. Išvietės (*oтxoжe мeстa*) iki XIX a. vidurio paprastai būdavo įrengtos atskirame kiemo pastate, bet nuo 7-ojo dešimtmečio randame pastatų planus su patalpomis tualetams namo viduje. Antai pirklio Borucho Ryndziunsko namo (Jogailos g. ir Gedimino pr. kampas) 1860 m. rekonstrukcijos brėžinyje iš kiemo pusės nurodytos trys prie namo primūrytos sanitarinių mazgų iškyšos, kurių, pasak N. Lukšionytės-Tolvaišienės, anksčiau namo viduje nebūdavo [61, 138]. Namų viduje įrengtą tualetą, į kurį vedė du įėjimai: iš kiemo pusės ir iš bendrojo

koridoriaus pačiame name, galima matyti ir pirklio Leibos Rapoporto namo Vilniaus gatvėje plane [61, 139], ir iš pirklių šeimos kilusio majoro Stepono Poznanskio 1886 m. namo plane (Pamėnkalnio g. 2) [61, 141].

Galbūt nesandari tualetų sistema daugelį namų savininkų atgrasino rengti tualetus name. Pavyzdžiui, nei 1874 m. pirklio Meilacho Kenigsbergo namo plane [61, 139], nei pirklio A. Maizelio 1880 m. namo plane tualetai nepažymėti [61, 141]. Netgi vienas turtingiausių Vilniaus žmonių bankininkas Juozapas Montvila 1889 m. Gedimino pr. 857 posesijos namo kieme, ūkinio pastato ir arklidės kairiajame šone, įrengė šešių vietų nešildomą išvietę [18, 3]. Galbūt šią iniciatyvą paskatino poreikis įrengti atskirą tualetą svečiams ir aptarnaujančiam personalui.

XIX a. pabaigoje tualetai irgi neretai pažymėti atskiroje patalpoje šalia pagalbinių laiptų arba namo bendrojo koridoriaus gale. Tokius matome Alberto Monasevičiaus 382 posesijos namo, kurį apie 1893 m. įsigijo I. Bunimovičius, 1884 m. plane [10, 3] ir kitame apie 1900 m. I. Bunimovičiaus įsigytame 296 posesijos namo 1902 m. plane [34, 6v–7], M. Gordono 384 posesijos namo 1890 m. plane [20, 4], pirklių Frank-Kameneckių namo pirmajame aukšte [19, 5v–6], o, pavyzdžiui, Abraomo Parneso name (381 posesijos namas Vokiečių g. tarp Mėsinių ir Žydų g. atkarpoje, neišliko) tualetas įrengtas koridoriaus gale [33, 14a]. Tai buvo įprastos tualetams įrengti vietos – atokiau paradinio įėjimo, kad nors kažkiek būtų galima paslėpti šio skleidžiamą kvapą.

Kad pamažu keitėsi tualetų įrangos technologijos ir pačių pirklių požiūris į problemą, netiesiogiai liudija įvairūs faktai. Aišku, kiekvienas jų yra tik vieno konkretaus žmogaus sprendimas, tačiau šie pavieniai pavyzdžiai leidžia matyti pokyčių visumą.

Antai Mėsinių gatvėje greičiausiai vieno turtingiausių XIX a. vidurio Vilniaus pirklių Judelio Apatovo sūnus vamzdį nešvarumams pašalinti išvedė tiesiog į miesto griovį [7, 70], o 8–9-uoju dešimtmečiais daugelis pirklių renovavo lauko tualetus pagal to meto sanitariinius reikalavimus, kurių būtina sąlyga – įrengta ventiliacija ir moliu išplūkta pamazgų duobė. Prašymą renovuoti lauko tualetą 316 posesijos name (buvęs Vokiečių g. 18) 1887 m. padavė Fadiejus Kurkovskis [1346, 9], o 1888 m. cementavo pamazgų duobę ir jos dugną išklojo plytomis [14, 212]; 1881 m. Lazaris Edelšteinas padavė prašymą Lydos skg. 357 posesijos name pastatyti lauko tualetą su pamazgų duobe [8, 54]; 1888 m. 312 posesijos namo (Vokiečių g. 10) savininkas pirklys Davidas Janovas pamazgų duobėje išvalė užterštą žemę, naujai išplūkė aštuonių varškų moliu, išklojo dugną plytomis ir degutavo medines dėžės sienas [14, 188v]. Žinoma, kad pirklys Mauša-Jankelis Parnesas 1901 m. (381 posesija) išviečių valymui per metus išleido 200 rb (šiukšlių ir sniego – 120 rb) [30, 42v].

Taigi XIX a. pabaigoje buitiniai patogumai pirklių namuose smarkiai pasikeitė, o pirklių Cholemų pavyzdžiu netgi teigtina, kad 10-ajame dešimtmetyje pirklių namuose buvo įrenginėjami modernūs sanitariniai įrenginiai. Klozetai, praustuvai talpinti nebe laiptinėje, kaip anksčiau, bet greta virtuvių, pačiame bute, nors vonias įrengti daugeliui savininkų vis dar buvo per brangu [61, 137]. Apibendrinant norėtusi pažymėti, kad du paskutiniai XIX a. dešimtmečiai Vilniuje visiškai pagrįstai gali būti laikomi naujų buitinių patogumų formų plitimo laikotarpiu, modernios buities, o kartu ir tipinių butų formavimosi dešimtmečiais.

IŠVADOS

1. XIX a. viduryje dauguma pirklių stengėsi įsigyti nuosavus namus miesto centre, kuris buvo patogus ne tik gyventi, bet ir įrengti komercinės paskirties patalpas. Nors senoji miesto teritorijos dalis neprarado komercinio ir administracinio centro vaidmens ir čia liko

pirkliams priklausančių namų, XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais vis daugiau pirklių rinkosi modernius naujai plečiamus miesto rajonus: Gedimino pr., Vilniaus, Sodų, Gėlių, Pylimo, J. Basanavičiaus ir kitas Naujamiesčio gatves. Čia jie statėsi nuomojamus namus.

2. Vilniaus pirkliai siekė racionaliai investuoti sukauptas lėšas į nekilnojamąjį turtą. Atsisakę nerentabilių, su didelėmis išlaidų sąnaudomis rezidencijų, dauguma jų statėsi nuomojamus namus. Paprastai šių namų pirmieji aukštai būdavo numatyti modernioms, su iš anksto suplanuotais vitrininiais langais parduotuvėms ar kitoms komercinės paskirties įmonėms, o viršutiniai aukštai nuomojami gyventojams. Šių namų vieną, paprastai geriausią, butą užimdavo pats savininkas su šeima.

3. Pirklių būstų išplanavimas neturėjo išskirtinių, vien šiam sluoksniui būdingų bruožų. Paprastai pirkliai rinkosi viduriniam sluoksniui skirtus keturių–šešių kambarių butus ir tik labai turtingi miesto pirkliai statėsi didelio ploto rezidencijas.

4. XIX a. viduryje buitiniai patogumai (vandentiekis, tualetas) buvo įrenginėjami kieme. XIX a. 7-uoju dešimtmečiu sanitarinius mazgus pradeda įrenginėti namo viduje. Paprastai jie būdavo bendrojo koridoriaus gale, atokiau centrinio įėjimo. Nors pirklių namuose plito tualetai namo viduje, dar 8–9-uoju dešimtmečiais pirkliai neatsisakė lauko tualetų. Skirtingus patogumus pirklių namuose galėjo lemti ne tik jų materialinės galimybės, bet ir asmeninis požiūris į higieną, išprusimas, galbūt tam įtakos turėjo nesandari tualetų sistema, neįrengtas vandentiekis ir nuotakynas.

5. XIX a. pabaigoje mieste atsirado daugiau namų su moderniais patogumais (vonia, „vaterklozetas“, praustuvai, dušai). Šie įrenginiai jau buvo statomi ne bendrojo koridoriaus gale, bet bute, dažniausia patalpoje šalia pagalbinių laiptų. Sanitarinių mazgų įrengimas bute rodo pirklių gyvenamųjų sąlygų naują komforto lygį. Matyt, neatsitiktinai pirmieji tipiniai butai su voniomis ir klozetais buvo įrengti XIX a. pabaigoje statytuose moderniuose pastatuose. Šių namų butuose atsiranda buržuazinei visuomenei būdingi izoliuoti kambariai.

Gauta 2015 09 28
Priimta 2016 01 11

Šaltiniai

- [1] 1864 Журнал генеральной проверки торговых и промышленных заведений в городе Вильно. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 937, ap. 2, b. 336.
- [2] 1874 Опись и оценка каменного двухэтажного в части трехэтажного на подвале дома крытого железом и черепицею принадлежащего Виленскому первой гильдии купцу Мейлаху Ниселевичу Кенигсбергу. LVIA, f. 937, ap. 2, b. 4125.
- [3] 1875 12 22 Опись и оценка каменного двухэтажного в части на подвалах дома, принадлежащего купцу первой гильдии Мееру Юделевичу и жене его Дине Давидовне Гордонам, состоящего в городе Вильне 5 участка по Сиротской ул. № 26. LVIA, f. 937, ap. 2, b. 3832.
- [4] 1876 01 28 Опись и оценка каменного двухэтажного в части на подвалах дома, принадлежащего купцу первой гильдии Мееру Юделевичу и жене его Дине Давидовне Гордонам, состоящего в городе Вильне 5 участка по Сиротской ул. № 1979. LVIA, f. 937, ap. 2, b. 3832.
- [5] 1876 03 15 Копия описи и оценка дома двухэтажного на подвале крытого черепицею на Впленской ул. № 720, принадлежащего Гитле Липской. LVIA, f. 937, ap. 2, b. 4128.
- [6] 1876 05 31 Опись и оценка одноэтажного в части на подвалах с мезонином дома принадлежащего Вилкомирскому второй гильдии купцу Исааку Берковичу Баку. LVIA, f. 937, ap. 2, b. 4131.

- [7] 1878 10 31 Донесение Виленскому полицмейстеру о нарушениях удаления отходов. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 195.
- [8] 1881 Список домовладельцев города Вильны, коим разрешены постройки, переделки и т. п. в период времени с 1 июня по 1 января 1881 года. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 527.
- [9] 1884 Фасад каменного 2-х этажного дома в 3 участке города Вильны, на Немецкой улице под № 384 Меера Юделиовича Гордона. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 839.
- [10] 1884 09 07 Проект на надстройку каменного 3-го этажа в доме состоящем в г. Вильне, 3-го участка, по Немецкой и Мясной улице, под № 19 / 382, принадлежащем купцу Альбрехту Юличу Манасевичу. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 298.
- [11] 1885 Книга для записки торговых предприятий, подлежащих раскладочному сбору по городу Вильно за 1885 год. *LVIA*, f. 517, ар. 1, b. 1125.
- [12] 1885 Список Виленского губернского податного присутствия о раскладке дополнительного сбора с торговых и промышленных предприятий по городу Вильно и Виленскому уезду. *LVIA*, f. 517, ар. 1, b. 159.
- [13] 1887 07 28 Чертеж на постройку каменной лестницы в один этаж, как показано на плане под буквой *а*, и отхожих мест под буквою *Б* в доме Ф. Курковского по Немецкой ул., во 2 участке под № 316. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 1346.
- [14] 1888 Список домовладельцам г. Вильны, коим по постановлениям Городской Управы разрешены постройки и капитальные переделки, строений в период времени с 1 января 1887 г. по 1 января 1888 г. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 1281.
- [15] 1888 Формулярный список о службе Виленского торгового депутата, первой гильдии купца Гордона. *Российский государственный исторический архив в Санкт Петербурге*, ф. 20, оп. 2, д. 729.
- [16] 1888 06 11 Чертеж предполагаемой пристройки, к существующему каменному 2-х этажному дому принадлежащему 1-ой гильдии купцу Мееру Юделевичу и жене его Дине Давидовне Гордонам в г. Вильне на Сиротской улице в 5-м участке под № 26. *LVIA*, f. 938, ар. 8, b. 1610.
- [17] 1889 Книга торговых предприятий подлежащих раскладочному сбору по городу Вильно и его уезду. *LVIA*, f. 517, ар. 1, b. 1128.
- [18] 1889 Копия проекта на постройку каменных холодных служб во дворе дома принадл. Яосифу Станиславовичу Монтевиллу по Георгиевскому проспекту в 4-м полицейском участке г. Вильны под № 857. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 1888.
- [19] 1890 01 16 Проект надстройки 3-его этажа над существующим двух-этажным с погребом домом с пристройкою лит. В, показ. на плане местности, принадл. Гершону и Теме Франк-Каменецким в г. Вильне на углу улицы Стеклянной и Дворцового переулка в 3-м полицейском под № 217/12. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 1955.
- [20] 1890 07 03 Копия чертежа на надстройку третьего этажа на существующем двухэтажном каменном доме и постройку двух несгораемых в три этажа лестниц в 3 участке города Вильны по Немецкой улице под номером 384 Мееру Юделевичу Гордону принадлежащем. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 2065.
- [21] 1891 Список домовладельцам г. Вильны, коим по постановлению Государственной управы разрешены постройки и капитальные переделки строений в период времени с 1 января 1890 г. по с 1 января 1891 г. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 1969.
- [22] 1893 Копия чертежа реконструкции углового дома № 382 (19) по Немецкой и Мясной улицам. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 2456.
- [23] 1894 Книга гильдейских торговых предприятий подлежащих раскладочному сбору по

- г. Вильна и его уезду. *LVIA*, f. 515, ар. 9, b. 1182.
- [24] 1894 Список домовладельцам г. Вильны, коим по постановлению Государственной управы разрешены постройки и капитальные переделки строений в период времени с 1 января 1893 г. по с 1 января 1894 г. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 2409.
- [25] 1895 05 28 Копия проекта надстройки 4-го этажа на существующем 3-х этажном дом и пробивки окон и дверей по фасаду в доме Лейбы и Ривки Залкинд на углу Большой и Миллионной ул. под № 13/3 1-го участка города Вильны с показанием предполагаемой пристройки во дворе. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 2730.
- [26] 1897 Книга гильдейских торговых предприятий подлежащих раскладочному сбору по гор. Вильни и его уезду. *LVIA*, f. 515, ар. 9, b. 1281.
- [27] 1898 Книга гильдейских торговых предприятий, подлежащих раскладочному сбору по городу Вильно и его уезду. *LVIA*, f. 515, ар. 9, b. 1295.
- [28] 1898 09 18 Копия чертежа на постройку 3-х этажного на подвалах дома в 1 участке гор. Вильны при Архангельской улице, братьев Холем. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 3221.
- [29] 1901 Ведомость Виленской городской оценочной комиссии домов по Немецкой улицы. *LVIA*, f. 938, ар. 8, b. 277.
- [30] 1901 Ведомость Виленской городской оценочной комиссии домов по Немецкой улицы. *LVIA*, f. 938, ар. 8, b. 278.
- [31] 1901 12 20 Заявление Санкт Петербургского 1-ой гильдии купца Израиля Беньяминовича Бунимовича в оценочную комиссию при Виленской Городской Управе. *LVIA*, f. 938, ар. 8, b. 278.
- [32] 1902 Прощения Виленских купцов о выдаче метрических выписей о составе семьи. *LVIA*, f. 938, ар. 10, b. 121, l. 629.
- [33] 1902 04 10 План части 3-х этажного каменного дома существующего в 3-м участке г. Вильны при Немецкой улице под № 381 в владении купца Якова Абрамовича Парнеса с показанием устройства деревянной винтовой лестницы для соединения магазина 1 этажа с квартирой 2-го этажа. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 3348.
- [34] 1902 07 08 Дополнительный проект на капитальную переделку существующего каменного 2-го этажа с частью 3-х этажного с небольшим погребом дома и переделку окон и дверей в 1-м этаже с улицы в оном доме под лит. А принадлеж. купцу И. Б. Бунимовичу, состоящем во 2-м участке города Вильны при Рудницкой и Немецкой улице. *LVIA*, f. 938, ар. 4, b. 3511.
- [35] Reklaminis skelbimas. *Северо-Западное слово*, 13 апреля 1899 г.
- [36] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 1 мая 1899 г.
- [37] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 10 сентября 1899 г.
- [38] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 16 сентября 1899 г.
- [39] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 22 апреля 1900 г.
- [40] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 8 ноября 1900 г.
- [41] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 15 апреля 1901 г.
- [42] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 12 декабря 1901 г.
- [43] Reklaminis skelbimas. *Северо-Западное слово*, 17 апреля 1904 г.
- [44] Reklaminis skelbimas. *Северо-Западное слово*, 28 августа 1904 г.
- [45] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 12 сентября 1904 г.
- [46] Reklaminis skelbimas. *Северо-западное слово*, 26 марта 1905 г.
- [47] Адресная книга учреждений и должностных лиц г. Вильны. Вилна, 1903.
- [48] В Вильне. Бедный город (перепечатано из *Przegląd Wileński*). *Вечерняя газета*, 18 июня 1913 г., № 267.
- [49] Залькинд, В. С. Опыт медико-типографического описания Вильны. Отрывок докторской

диссертации, 1891. *Памятная книжка Виленской губернии*, 1892.

[50] М. М-ля. *Санитарное состояние Вильны*. Вильна, 1892.

[51] *Указатель города Вильны*. Составлен по распоряжению господина главного начальника края. Вильна, 1864.

Literatūra

[52] AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita. *Vilniaus pirkkliai žydai 1801–1861 m.* (sąrašas). Vilnius, 2012.

[53] BERMAN, Leslie Susan. *The Evolution of the Nineteenth-Century American Dining Room: From Sitting Room to Separate Room*. University of Pennsylvania, 1997.

[54] DAUNTON, Martin. *House and Home: Working-class Housing in the Victorian City, 1850–1914*. London, 1984.

[55] FOY, Jessica H.; SCHLERETH, Thomas J. *American Home Life, 1880–1930: A Social History of Spaces and Service*. University of Tennessee Press, 1994.

[56] FRYKMAN, John; LÖFGREN, Orvar. *Culture Builders: A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. London: New Brunswick, 1990.

[57] GELERNTER, Mark. *A History of American Architecture: Buildings in Their Cultural and Technological Context*. Manchester University Press, 2001.

[58] HALLIDAY, Stephen. *The Great Stink of London: Sir Joseph Bazalgette and Cleansing of the Victorian Metropolis*. History Press, 1999.

[59] JURGINIS, Juozas; MERKYS, Vytautas; TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vilniaus miesto istorija nuo seniausiujų laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius, 1968.

[60] *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.* T. III. Vilnius, 2000.

[61] LUKŠIONYTĖ-TOLVAIŠIENĖ, Nijolė. Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje. *Acta Academiae artium Vlnensis. Dailė*. Vilnius, 2000, Nr. 18.

[62] MILLER, Ury. “*The Family Is Not Rich But They’ve Got Integrity*”, or *A Few Leaves From The Genealogical Tree*. Prieiga per internetą: <the-ratner-family.com/Family_story.eng.htm> [žiūrėta 2015 04 16].

[63] TIMOTHY, J. Bungum. The Contributions of Two Public Health Pioneers: John Snow and Joseph Goldberger. *Nevada Journal of Public Health*, 2005, Vol. 2(1), p. 14–19.

[64] VRIES de, Jan. *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present Day*. University of California at Berkley: Cambridge University Press, 2008.

[65] АГРАНОВСКИЙ, Генрих; ГУЗЕНБЕРГ, Ирина. *Вильнюс: по следам литовского Иерусалима*. Вильнюс, 2011.

[66] БОГДАНОВ, Игорь. *Unitas или краткая история туалета*. Санкт Петербург, 2007.

[67] ПУНИН, Андрей. Л. *Архитектура Петербурга середины XIX века*. Prieiga per internetą: <<http://myr.piter.name/wiki/Доходные+дома/>> [žiūrėta 2015 09 07].

[68] СИЛЬГИ де, Катрин. *История мусора от средних веков до наших дней*. Москва, 2011.

[69] ХАРИСЕЕВА, Наталия. *Московское купечество на рубеже XIX–XX веков: социокультурный анализ*. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии. специальность 24.00.01 „Теория и история культуры“, 2009.

AELITA AMBRULEVIČIŪTĖ

Changes of household in Vilnius merchants' houses in the second half of 19th century

Summary

Towards the end of 19th century, the living conditions of Vilnius residents had changed significantly. Already in the middle of 19th century, many merchants sought to purchase their own properties in the city centre, as it was convenient not only to live there but also to establish commercial premises. Through the last decades of the 19th century, more merchants chose to relocate to the new, expanding and modern districts, where they built apartment buildings as rental properties. The landlord family would occupy one of the apartments. Only very wealthy Vilnius merchants were able to afford the construction of large residences.

The merchants' dwellings did not possess any unique design features, which could be appointed predominantly to this social group. Usually, the merchants chose to live in the typical middle class apartments with 4–6 rooms, with characterised rooms (drawing room, bedroom, study room, etc.).

The household amenities such as water supply and toilet in the middle of 19th century were mostly erected in the backyards. Although, from the seventh decade of 19th century, sanitary facilities started to be gradually installed inside the house, but even throughout the eighth and ninth decades, many merchants still kept their outside toilets. Such disparity in the sanitary conditions amongst the merchants could have been influenced not only by their financial potentials but also by their personal approach to hygiene or the lack of water supply and sewerage systems, and the faulty toilet equipment. By the end of 19th century, more homes became equipped with modern amenities (bath tube, water closet, wash basins, showers). These amenities were installed inside the apartments. This indicated the rise of merchants' living conditions to a higher comfort level.

Keys words: XIX century, Vilnius, merchants, home comfort